

LOTTE JENSEN

'Bent u bekend in de Republiek der Letteren?'

Napoleon en Bilderdijk

Brief van Bilderdijk aan H.W. Tydeman, 31 oktober 1811

Op 11 oktober 1811 stond Willem Bilderdijk in het Paleis op de Dam oog in oog met Napoleon.¹ Enkele leden van het Koninklijk Instituut mochten op audiëntie bij de keizer komen, onder wie Bilderdijk. Tijdens zijn ronde stopte Napoleon even bij de Nederlandse dichter. Charles François Lebrun, de hoogste vertegenwoordiger van de Hollandse departementen, introduceerde Bilderdijk als 'Poëet en rechtsgeleerde', waarop Napoleon vroeg: 'Êtes-vous connu dans la republique des lettres (Ben u bekend in de republiek der letteren)? Bilderdijk gaf een gevat antwoord op rijm: 'Au moins j'ai fait ce que j'ai dû pour l'être' (ik heb op zijn minst gedaan wat ik moest doen om het te zijn). De keizer keek hem bevreemd aan en hervatte zijn kennismakingsronde. Bilderdijk zag of sprak de keizer verder niet.

Deze anekdote behoort tot de bekendste uit Bilderdijks leven. Hij is overgeleverd dankzij een brief die Bilderdijk op 31 oktober 1811 aan zijn vriend Hendrik Willem Tydeman schreef.² De meningen over Bilderdijks dichterlijke replek lopen sterk uiteen: wist hij zich waardig te handhaven of sloeg hij hier juist een flater? Volgens J.P. Guépin had Bilderdijk 'spijt als haren op zijn hoofd, want hij had zich belachelijk gemaakt door een faux rime', maar Willem van den Berg meent dat Bilderdijk zich niet door de vraag van de keizer uit het veld liet slaan.³ De meest recente biografen, Rick Honings en Peter van Zonneveld, concluderen dat Napoleon gedacht moet hebben dat hij niet serieus werd genomen: 'Vanwege dat rijm aan het eind moet Napoleon gedacht hebben dat hij voor de gek werd gehouden werd, want hij keek de dichter vreemd aan, alsof hij niet wist wat hij van dit antwoord denken moest. Een weerwoord had hij niet.'⁴ Napoleon die niet wist wat hij terug moest zeggen? Die zich door een onbekende Nederlandse dichter uit het veld liet slaan? Het lijkt me

1. Er circuleren verschillende data in de secundaire literatuur; ik volg hier Van den Berg 1999, p. 150.

2. 'W.B. aan H.W.T., Amsterdam 31sten October 1811'. In: Bilderdijk 1866-1867, I, pp. 314-316.

3. Guépin 2003; Van den Berg 1999, p. 150.

4. Honings & Van Zonneveld 2013, p. 316.

zeer onwaarschijnlijk, maar feit is wel dat Bilderdijks weergave van de gebeurtenissen veel ruimte voor speculatie openlaat. Aangezien het tot de primaire taak van letterkundigen behoort het spel van interpretatie en herinterpretatie van teksten uit het verleden mee te spelen, zal ik hieronder ook een duit in het zakje doen.

Mijn visie sluit het meeste aan bij Van den Berg, die de nadruk op Bilderdijks snedigheid legt: de dichter liet zich niet door de vraag van de keizer overrompelen, maar antwoordde op rijm, al was het dan een vals rijm. Honings en Van Zonneveld gaan een stap verder en menen dat Napoleon zich voor de gek gehouden voelde en geen weerwoord had. Dat laatste strookt echter niet met andere observaties van die dag. Een andere aanwezige, David Jacob van Lennep, memoreerde namelijk dat Napoleon nogal kribbig op alles en iedereen reageerde: hij liep 'de voortreffelijkste mannen' voorbij en als hij wel stilhield, trachtte hij hen 'met schampere taal' te doen 'sidderen'.⁵ Ik zou de interpretatie van Honings en Van Zonneveld dan ook enigszins willen herschrijven en ervan willen maken: 'Bilderdijk moet gedacht hebben dat hij Napoleon van briljante repliek had voorzien, omdat deze geen weerwoord had.' Om deze bewering van enige onderbouwing te voorzien, zal ik eerst Bilderdijks verslaglegging van de ontmoeting in de context van de brief als geheel plaatsen. Daarna volgen enige opmerkingen over Bilderdijks verhouding tot Napoleon en ten slotte komt Bilderdijks collega-dichter Jan Fredrik Helmers aan bod. Deze Amsterdamse dichter koos namelijk voor een radicaal andere houding dan Bilderdijk: hij ontvluchtte de stad om iedere confrontatie met de lafhartigheid van zijn landgenoten te vermijden.⁶ Bilderdijks optreden krijgt extra reliëf wanneer we Helmers' opmerkelijke vlucht erbij betrekken.

'Het is overal woeling en onrust'

De beschrijving van de ontmoeting met Napoleon bestaat slechts uit één alinea, terwijl de gehele brief aan Tydeman vijf alinea's telt. Uit de tekst blijkt dat Bilderdijk in moeilijke omstandigheden verkeert. Zo heeft hij zijn huis net opgezegd en hoopt hij snel uit het 'akelige gat van Amsterdam' te kunnen vertrekken. Ook maakt hij zich ernstig zorgen om zijn zwangere vrouw en zijn zoon Julius, die net van een zware ziekte hersteld is, maar nog altijd erg zwak is.

5. Geciteerd in Van den Berg 1999, p. 150. Soortgelijke bewoordingen hanteert Maurits Cornelis van Hall, die er eveneens bij was en de ontmoeting op 13 oktober situeert: Van Hall 1841, p. 231.

6. 'Helmers s'est éloigné de la ville pour ne pas voir la bassesse des Hollandais'. Zie het dagboek van Willem de Clercq, II, 1811-1812, p. 22. Geraadpleegd via de digitale uitgave van het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis: <http://resources.huygens.knaw.nl/dagboekdeclercq> (15 september 2014).

Het belangrijkste in dit verband is echter dat er tal van negatieve observaties over het napoleontische bewind in staan. Zo opent Bilderdijk met de mededeling dat de 'Heeren Censeurs' wel erg veel tijd nodig hebben om twee verzen uit het tweede deeltje van zijn *Winterbloemen* te beoordelen. Bilderdijk doelt hier op de beruchte slotverzen van 'Afscheid', waarin hij een nieuwe glorie tijd voor Holland voorspelde:

Holland groeit weêr!
Holland bloeit weêr!
Hollands naam is weêr hersteld!
Holland, uit zijn stof verrezen,
Zal op nieuw ons Holland wezen;
Stervend heb ik 't u gemeld!⁷

Het provocerende slot mocht niet worden gepubliceerd; het volledige vers werd pas na de bevrijding van de Fransen gedrukt.⁸ Vervolgens gaat Bilderdijk in op zijn benarde financiële situatie: er ligt een verzoek bij de keizer om pensioengeld, maar hij heeft nog geen reactie ontvangen. Intussen heeft Bilderdijk wel een rekest ingediend waarin hij de keizer verzoekt zijn lidmaatschap van het Koninklijk Instituut te beëindigen: nu het Instituut niet langer onder een koning valt, ziet hij geen reden meer om zijn werkzaamheden voort te zetten.⁹ Verder vaart Bilderdijk uit over het decreet dat Napoleon op 22 oktober 1811 heeft uitgevaardigd en dat de Nederlandse universiteiten en hogescholen hard raakt: Leiden wordt weliswaar gepromoveerd tot *École Impériale*, maar de universiteiten van Utrecht, Deventer, Amsterdam en Groningen zijn tot tweederangs instituties gedegradeerd. Harderwijk en Franeker moeten hun deuren zelfs helemaal sluiten. Deze maatregel treft, tot Bilderdijks ontsteltenis, ook zijn vriend Tydeman, die in Franeker als hoogleraar rechten werkzaam is.

Alles bij elkaar opgeteld – de persoonlijke en politieke misère – ziet Bilderdijk weinig lichtpuntjes: 'waar zal ik rust en stilte vinden? Het is overal woeling en onrust, waarheen ik de ogen sla.' Dat de beschrijving van de ontmoeting met Napoleon zit ingeklemd tussen Bilderdijks opmerkingen over zijn verzoek tot ontslag van het Koninklijk Instituut en zijn kritiek op het decreet over de universiteiten, is niet zonder betekenis. De sombere teneur van de rest van de brief verklaart ook de koele toon waarmee hij de ontmoeting met de keizer beschrijft: er valt in zijn op-

7. Bilderdijk 1896, p. 37.

8. Namelijk in *Hollands verlossing* (1813, pp. 65-94). De censuurkwestie komt ook ter sprake in Bilderdijks brief aan Tydeman van 31 december 1811, zie Bilderdijk 1866-1867, I, pp. 333-334.

9. Vgl. Honings en Van Zonneveld 2013, p. 315.

tiek weinig feestelijks over de ontmoeting met Napoleon te melden. Veelzeggend zijn ook de woorden waarmee hij de desbetreffende alinea afsluit. Napoleon heeft tot opluchting van velen het voortbestaan van het Koninklijk Instituut per decreet gegarandeerd, maar Bilderdijk kan niet in de vreugde van de anderen delen: 'men [is] hier zeer mede in zijn schik, ik niet'.

Lezen we de dichterlijke repliek van Bilderdijk nogmaals tegen deze achtergrond, dan krijgt zijn reactie een bittere, zelfs cynische ondertoon. De keizer toont nauwelijks interesse in Bilderdijk en snauwt hem af met een beledigende vraag. Kennelijk heeft de keizer geen weet van Bilderdijks jarenlange inspanningen ten behoeve van het Koninklijk Instituut, noch heeft hij enig benul van Bilderdijks reputatie als dichter. Bilderdijks gevatte antwoord – ik heb op zijn minst gedaan wat ik moest doen om het te zijn – krijgt in die context een ronduit cynische lading. Die indruk wordt nog sterker, wanneer we zijn *Ode aan Napoleon* uit 1806 erbij betrekken.

Bilderdijks *Ode aan Napoleon*

De ontmoeting met Napoleon moet des te vernederender zijn geweest, omdat Bilderdijk onder het bewind van Lodewijk Napoleon juist een bevoorrechte positie had genoten. Bilderdijk verrichtte allerlei werkzaamheden voor de koning, die hem op zijn beurt financieel ondersteunde. Zo gaf Bilderdijk de koning taallessen en richtte hij diens bibliotheek in. Ook was Bilderdijk de drijvende kracht achter het Tweede Klasse van het Koninklijk Instituut, een van de prestigeprojecten van Lodewijk Napoleon. Een andere taak die Bilderdijk op diens verzoek vervulde, was het schrijven van een ode aan Napoleon.

Dit gedicht, gedateerd 5 november 1806, is reeds uitvoerig becommentarieerd en geanalyseerd door J.P. Guépin.¹⁰ Hij laat onder meer zien dat Bilderdijks lofdicht een voorspelling van de wederkomst van Christus behelsde, die het duizendjarige rijk zou regeren, nadat de Satan in de afgrond gestort was. De eclatante overwinningen van Napoleon krijgen zo mythische proporties. Wat echter frappeert – en Guépin signaleert het ook – is dat dit gedicht eigenlijk meer een ode op Bilderdijk zelf is dan op Napoleon. Het gedicht opent met de tamelijk traditionele constatering dat een held alleen roem kan verkrijgen door middel van de dichtkunst:

10. Guépin 2003.

Neen, Dichtkunst, 't is te lang gezwegen;
Wat toeft gij? grijp, ô grijp de Luit!
't Heelal zij 't erfdeel van den degen,
De roem is de edelste oorlogsbuit.
Laat de ijdele Faam uit duizend monden
De daden van een' Held verkonden,
Zij schenkt de ware glorie niet:
De onsterfelijkheid der aardsche Goden,
En 't ambrozijn, hun aangeboden,
Is de adem van 't betoovrend lied.¹¹

Na deze rustige eerste strofe, komt Bilderdijk op stoom en wordt de argumentatie steeds specifiek: rijmelaars moeten zich verre houden van verheven onderwerpen, want die zijn voorbehouden aan alleen werkelijk grote dichters.

Doch wacht u, onbedachte vingers,
Der Goden dischlier aan te slaan!
[...]
Van hier, ô gij, vermeete slaven,
Die nabootst wat gij niet gevoelt!
Die meent, ten wolken op te draven,
Terwijl ge in slijk en modder woelt!
Wat zoudt gij Heldendaden zingen,
Die 't Heldenhart niet door kunt dringen?
Die niet van eigen vlammen blaakt?
Neen, d'aardschen dampkring uitgeschoten,
Het aardrijk met den voet te stooten,
Zie daar, het geen den Dichter maakt!
[...]
Gij, Stichters van ontzagbre Rijken,
Waar is hij, die u kan gelijken?
Dien voegt het, dat hij u bezing!¹²

Ofwel: het vergt ware dichters die zelf van vuur blaken en hogere sferen kunnen bereiken om de lof van een held te zingen. Alleen de allergrootste dichters kunnen via hun dichterlijk gevoel het aardse ontstijgen en de groten der aarden bezingen. En tot die selecte groep behoort natuurlijk Bilderdijk zelf, die in feite Napoleons

11. Geciteerd in Guépin 2003, p. 11.

12. Guépin 2003, p. 11.

gelijke is: 'Waar is hij, die u kan gelijken? / Dien voegt het, dat hij u bezing'. Die twee regels zijn veelzeggend: Bilderdijk is in staat Napoleons grootheid te naderen en kan dus over hem dichten. Wie deze zinnen met de eerste strofe combineert, moet echter concluderen dat Bilderdijk Napoleon in feite zelfs overtreft, want het is immers dankzij de dichter dat Napoleon zijn roem uiteindelijk verkrijgt, en niet door zijn krijgsdaden.

De laatste strofe van het gedicht mocht niet worden gedrukt, omdat die vraagtekens kon oproepen over Bilderdijks visie op Napoleon. Die strofe luidt als volgt:

Napoleon! zie duizend tongen
 Uw naam verbreiden over de aard!
 Van Oost tot West uw lof gezongen!
 Maar zijt gij ook de mijne waard?
 Is 't heil der aard uw hoofdbedoelen,
 En kunt gij u gelukkig voelen
 In 't dienstbaar zijn aan zulk een plan?
 Uw hart besliss' dit door uw daden;
 Zoo die geen andre zucht verraden,
 Welaan, ontfang mijn hulde dan!¹³

Het is evident dat Bilderdijk hier de goede bedoelingen van Napoleon in twijfel trekt, maar er staat ook nog iets anders: Bilderdijk stelt namelijk de vraag of Napoleon zijn lof eigenlijk wel waard is. De toekomst zal dat moeten uitwijzen, maar de geschetste verhoudingen zijn duidelijk: het is de dichter, ofwel Bilderdijk, die Napoleon kan maken én breken.

Intussen rijst de vraag of Bilderdijk de ontmoeting met Napoleon niet beter aan zich voorbij had kunnen laten gaan. Want wat had de dichter, die ernstig twijfelde aan de goede bedoelingen van Napoleon en uitgebreid foeterde op de door hem ingestelde censuur, daar eigenlijk te zoeken? Het antwoord is simpel: Bilderdijk hoopte op een financiële tegemoetkoming, omdat hij aan de grond zat. Deze ambivalente houding is Bilderdijk later echter duur komen te staan. Zo schreef Pieter Gerardus Witsen Geysbeek in 1813 een parodie op Bilderdijks ode op Napoleon, waarin hij Bilderdijk tot de 'laagen vleijsers' rekende, omdat hij 'langs slinksche wegen, / Een deel zocht aan der Franschen buit'.¹⁴

13. Guépin 2003, pp. 13-14 (het citaat en de toelichting).

14. Witsen Geysbeek 1813, p. 7.

Helmers versus Bilderdijk

Een heel andere houding koos Bilderdijks collega-dichter Jan Fredrik Helmers, die Amsterdam ontvluchtte toen Napoleon de stad bezocht. Helmers had de keizer al eens gezien, op 14 juli 1802, toen hij enkele weken in Parijs verbleef. Hij woonde toen de grote militaire parade bij, waar hij Napoleon enkele malen zag. Een dag later zag Helmers hem van dichtbij in de schouwburg.¹⁵ Hoewel hij enige fascinatie voor Napoleon koesterde, was Helmers ook van meet af aan sceptisch over diens goede bedoelingen. Vanaf 1806 verzette hij zich krachtig tegen de teloorgang van het vaderland, onder meer via publicaties in het weekblad *De ster* en in zijn bekende verzetsgedicht *De Hollandsche natie* (1812).¹⁶

Bilderdijk en Helmers hadden veel gemeenschappelijk, zowel in politiek als in dichterlijk opzicht. Zo deelden zij hun afschuw over de Bataafse revolutie van 1795, die volgens hen het dieptepunt uit de vaderlandse geschiedenis markeerde. Beiden koesterden veel bewondering voor de vroegere stadhouders, waarbij Bilderdijk nog een stap verder ging door voor een absolutistisch, monarchaal gezag te ijveren. Helmers en Bilderdijk hadden ook allebei een zeer hoge opvatting van het dichterschap: de ware dichter was in staat de hogere werkelijkheid achter de zintuigen te bereiken en vormde daarmee een schakel tussen het aardse en het hemelse.

De waardering voor elkaars werk was wederzijds. Zo schreef Bilderdijk lovende woorden over Helmers' poëzie en leende hij hem een manuscript uit (dat Helmers overigens verzuimde terug te geven).¹⁷ Andersom vergunde Helmers Bilderdijk een prominente plaats in *De Hollandsche natie*. Hij rekende Bilderdijk naast Vondel en Hooft tot de drie 'godenzonen' van de Nederlandse taal. Verder noemde Helmers de naam Bilderdijk in een opsomming van dichters die hun stem tegen de Franse overheerser dienden te verheffen.¹⁸ Een laatste link tussen beide dichters is hun voorliefde voor de achttiende-eeuwse orangistische dichter Onno Zwier van Haren, met name diens lofdicht *De Geusen* (1771). Helmers liet zich door deze ode aan de vaderlandse heldenteelt inspireren voor *De Hollandsche natie*, terwijl Bilderdijk er in 1826 een editie van bezorgde. De 'nagalm' van Van Harens werk in Helmers' oeuvre zou overigens nog eens grondig onderzocht moeten worden. Het werd nog niet eerder opgemerkt, maar een van meest geciteerde passages uit *De Hollandsche natie* blijkt geïnspireerd te zijn op Van Harens 'De schimmen' (1778). Het gaat om de verzen waarin Helmers Oranjegezinde en staatsgezinde

15. Van Hattum 2014, p. 25.

16. Over het dichterlijke verzet tegen Napoleon in de jaren 1806-1813: Jensen 2013.

17. Zie een brief van Bilderdijk aan Pieter Johannes Uylenbroek van 31 juli 1791. In: Bilderdijk 1836-1837, I, p. 183 en W.B. aan H.W.T., 13 nov. 1812. In: Bilderdijk 1866-1867, I, p. 373.

18. Helmers 2009, p. 222 (vs. 28) en p. 230 (vs. 232).

kopstukken, onder wie prins Maurits en Johan van Oldenbarnevelt, gebroederlijk naast elkaar laat plaatsnemen in zijn elysium (verblijfplaats van gelukzaligen). Deze zinnen zijn vaak opgevoerd als het ultieme voorbeeld van verzoeningsgezind denken in die jaren, maar zijn wellicht toch meer literair én orangistisch ingebeeld dan eerder werd aangenomen.¹⁹

Er is dus veel wat Bilderdijk met Helmers verbond, maar er is ook een gebeurtenis waarbij ze in letterlijke en figuurlijke zin heel ver van elkaar afstonden, namelijk het beruchte bezoek van Napoleon aan Amsterdam. Bilderdijk ging op audiëntie, maar Helmers besloot de stad te ontvluchten om iedere aanblik van zijn lafhartige landgenoten – en daar behoorde Bilderdijk ontegenzeggelijk bij – te vermijden. Hoe de ontmoeting tussen Napoleon en Bilderdijk precies is verlopen zullen we nooit weten, te meer omdat we alleen Bilderdijks kant van het verhaal kennen.

Enkele jaren later, in 1820, blikte Bilderdijk nog eens terug op de ontmoeting met Napoleon. Hij dikte de situatie enigszins aan in zijn eigen voordeel. Napoleon zou de laatste lettergreep van zijn vraag ('Êtes-vous connu dans la republique des lettres?') extra lang hebben uitgesproken, zoals destijds modieus was onder de Franse acteurs. Bilderdijk zou Napoleons tongval opzettelijk hebben geïmiteerd: 'Ik kon my niet onthouden van er werktuigelijk op de zelfde wijs op te antwoorden of tegen te rabbelen.'²⁰ Hij merkte niet eens dat hij daarbij een rijm produceerde. Bilderdijk antwoordde

Zonder zelfs te bemerken dat het een vers, en in antwoord op zijn woorden, een valsch rijm meêbracht, 't geen het waarlijk belachelijk maakte; waarover hy my vreemd, en als niet wetende hoe hy 't op moest nemen, aanzag'²¹

Het zijn deze woorden die latere interpretatoren ertoe hebben gebracht te concluderen dat Bilderdijk zichzelf voor schut zette. Ook deze opmerking fungeert echter in een context waarin Bilderdijk zijn gal spuwt over de Franse gewoontes onder Napoleon. Bilderdijk veegt namelijk de vloer aan met het 'afrabbelen en uitstoten' van de Franse toneelspelers en het 'afgrijslijk doorklinken van den slottoon van een vers'. Vooral Napoleons lievelingsacteur François-Joseph Talma moet het ontgelden. Bilderdijks antwoord aan Napoleon mag dan belachelijk hebben geklonken, hij imiteerde simpelweg Napoleon. Als iemand dus belachelijk moet hebben geklonken, was het wel de keizer zelf. Opzettelijk zei Bilderdijk op dezelfde onuitstaanbare wijze iets terug. Hij kon zich simpelweg niet inhouden en gaf de keizer

19. Vgl. de verzen in Helmers 2009, p. 155 (vs. 401-406) en p. 157 (vs. 443-457) met de passages in Van Haren 1826, pp. 222-223 ('De schimmen').

20. Bilderdijk 1820, p. 65.

21. Bilderdijk 1820, p. 65.

Ik op stuk, zonder dat hij zelf doorhad dat hij daarbij een rijm produceerde.

Ik houd het er dus op dat Bilderdijk verbolgen moet zijn geweest om het feit dat de keizer geen idee had wie hij voor zich had staan. De Nederlandse dichter liet Napoleon volkomen koud en dat moet Bilderdijk gestoken hebben. Hij presenteerde de zaak in 1820 zo dat hij degene was geweest die de keizer te kijk zette door zijn tongval te imiteren. Kortom: Bilderdijk moet gedacht hebben dat hij Napoleon van briljante repliek had voorzien, omdat deze geen weerwoord had. Althans, zo deed hij het in 1820 voorkomen.

Bilderdijk had er in 1811 ook voor kunnen kiezen om, evenals Helmers, een confrontatie met de keizer te vermijden, maar hij deed dat niet. De financiële belangen waren eenvoudigweg te groot. Bilderdijk kreeg uiteindelijk wel een toelage van vijftienhonderd gulden per jaar. Deze werd echter niet door Napoleon uitgekeerd maar door een Amsterdams fonds ter aanmoediging van kunsten en wetenschappen.²²

22. Honings & Van Zonneveld 2013, p. 321.